

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 47

2008

With summaries

KØBENHAVN 2008

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 38.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 42.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Niels Krabbe,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lessebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile
Tryk og indbinding: Rosendahls Fihl Jensen

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-025-4

HANS BRØCHNERS FORELÆSNINGER OM KIERKEGAARD

AF

CARL HENRIK KOCH

Af alle samtidige beretninger om Søren Kierkegaard som menneske og person er filosoffen Hans Brøchners (1820-1875) "Erindringer om Søren Kierkegaard", nedskrevet fra 27. december 1871 til 10. januar 1872, den fyldigste og samtidig den beretning, der formentlig giver et bedre indblik bag facaden end nogen af de mange andre erindringsglimt fra tiden.¹ Brøchner, som langt ude var beslægtet med Kierkegaard² og omgikkes ham fra 1836 frem til sommeren 1855, omfattede ham med megen kærlighed, hengivenhed og respekt. Skønt han allerede i en alder af 20 år efter et studium af David Friedrich Strauss', Ludwig Feuerbachs og Bruno Bauers skrifter afviste kristendommens fundamentale dogmer og i sin religionsopfattelse blev – om end ikke en ukritisk – tilhænger af Feuerbach, mistede han aldrig Kierkegaards sympati. Begge var sig den fundamentale forskel mellem dem i religiøse anliggender bevidst, men skønt Feuerbach ofte blev omtalt i deres samtaler, synes de aldrig at have diskuteret deres uoverensstemmelse, formentlig fordi kløften mellem dem på dette punkt forekom dem at være uoverstigelig.³ Og der kan næppe herske nogen tvivl om, at Kierkegaard foretrak en oprigtig ateist for en lunken kristen.

Det gode forhold mellem Kierkegaard og den syv år yngre Brøchner led tilsyneladende heller ikke noget afbræk, da Brøchner i 1844

¹ Brøchners "Erindringer om Søren Kierkegaard" blev første gang trykt efter Brøchners død i let redigeret form i martsnummeret af brødrene Brandes' tidsskrift *Det nittende Aarhundrede* 1876-1877, s. 337-374. De er optrykt flere gange siden efter det oprindelige manuskript, som ligger på Det Kongelige Bibliotek (Add. 415d, 4°), senest i *Søren Kierkegaard truffet. Et Liv set af hans samtidige*, samlet, udgivet og kommenteret af Bruce H. Kirmmse (forkortet *Søren Kierkegaard truffet*), 1996, s. 311-347.

² Kierkegaards fars fætter, Michael Andersen Kierkegaard, var gift med en søster til Brøchners mor.

³ *Søren Kierkegaard truffet*, 1996, s. 335.

spillede studenten Søren Kirk i Hostrups studenterkomedie *Gjenboerne*, en figur, der fra forfatterens side i sin udtryksmåde nok var præget af stilen i *Enten-Eller*, men ikke havde noget personligt sigte.⁴ Brøchner spillede da også rollen på en sådan måde, at Kierkegaard ikke blev bragt “ind under en comisk Belysning”.⁵ Alligevel ømmede Kierkegaard sig i sin journal fra 1846⁶ – og igen senere – over at være bragt på scenen, en ømskindethed, som Brøchner, da de talte om hans optræden, ikke havde bemærket. Omvendt antyder Brøchner, at Kierkegaard havde brugt ham som model for “det unge Menneske” i *Stadier paa Livets Vei* fra 1845.⁷

Brøchner var i 1836 blevet student kun 16 år gammel og kastede sig efter at have aflagt anden eksamen over teologistudiet. Men da han i sit petitum fra december 1841 havde tilkendegivet sin tilslutning til Strauss og Feuerbach, blev han af Det Teologiske Fakultet nægtet tilladelse til at indstille sig til teologisk attestats.⁸ I stedet fortsatte Brøchner sine filosofiske og filologiske studier og blev i 1845 magister i semitisk filologi med græsk, latin og filosofi som bifag. Fire år efter konferensen blev han privatdocent i filosofi, og i 1857 blev han ansat som ekstraordinær docent i filosofi for i 1860 at blive titulær professor med pligt til at undervise i de filosofiske discipliner sideordnet med de to ordinære professorer Frederik Christian Sibbern og Rasmus Nielsen. Ved Sibberns afgang i 1870 udnævntes Brøchner til ordinær professor. Allerede fem år efter sin udnævnelse døde han af lungetuberkulose.

⁴ Se Søren Kierkegaard truffet, 1996, s. 94-95 og s. 324-325 samt C. Hostrup: *Erindringer fra min Barndom og Ungdom*, 1891, s. 142-143.

⁵ Søren Kierkegaard truffet, 1996, s. 95.

⁶ SKS 20, s. 45, NB:43 og *Pap.* VIII-1 A654. (Forkortelsen SKS efterfulgt af et arabertal henviser til et bind i *Søren Kierkegaards Skrifter*. Udgivet af Søren Kierkegaard Forskningscenteret under redaktion af Niels Jørgen Cappelørn m.fl., bd. 1ff., 1997 ff. Forkortelsen *Pap* efterfulgt af et romertal henviser til et bind i *Søren Kierkegaards Papirer*. Anden forøgede Udgave ved Niels Thulstrup, I-XVI, 1968-1978).

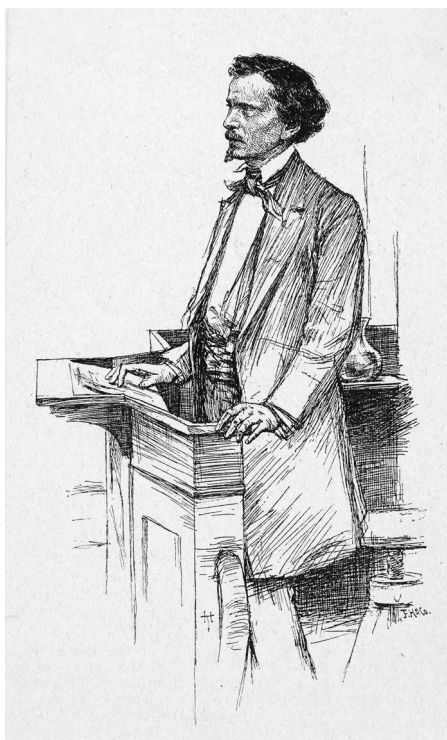
⁷ Søren Kierkegaard truffet, 1996, s. 313. At Brøchner skulle være modellen for “det unge Menneske”, blev første gang hævdet af Knud Jensenius i “‘Det unge Menneske’ hos Søren Kierkegaard”, *Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri*, N.S. 6. 1930, s. 340-350, men blev imødegået af S.V. Rasmussen i *Den unge Brøchner*, 1966, s. 32-41. Trods denne imødegåelse kan det stadig hævdes, at den beskrivelse af “det unge Menneske”, som kan læses i *Stadier paa Livets Vei* (SKS 6, s. 27), ud fra de samtidige afbildninger at dømme passer udmærket på Brøchner.

⁸ Sagen er udførligt behandlet af Rasmussen 1966, s. 15-31.

Hans Brøchner på katederet (træsnit).
En af hans tilhørere, digteren Edward
Blaumüller (1851-1911), skrev i digtet
"Hans Brøchner" fra digtsamlingen
Manddom (1900):

"På Skolebænken en Flok / Studenter,
Russer – rene Børn. / Men på Katedret,
stolt og klog, / i Blikket Himlens Lys
– en Ørn. [...] På Talerstolen stod han
stram, / var lutter Tanke, lutter Ånd, /
og skjulte, ellers gestusfri / en Hoste i
sin højre Hånd."

Hans Brøchner døde af lungetuber-
kulose 17. december 1875.

Hvis man ser bort fra Brøchners filosofihistoriske forfatterskab, som omfatter en monografi om Spinoza, en redegørelse for filosofiens historiske udvikling og en filosofihistorie i to bind,⁹ bevægede hans filosofiske tænkning sig i spændingsfeltet mellem det religiøse og det humane – mellem tro og viden – eller mellem Kierkegaard og Feuerbach, som begge havde hævdet uforeneligheden af det religiøse og det humane.¹⁰ Kierkegaard havde gjort det på det humanes bekostning, Feuerbach på det religiøses. I sin tænkning opløste Brøchner dette dilemma på epigonens maner, nemlig ved at forene det religiøse og det humane. Titlen på hans systematiske hovedværk *Om det Religiøse i dets Enhed med det Humane* er en fanfare først og fremmest rettet imod Kierkegaard, men også med adresse til Feuerbach.

Det absolutte var for Brøchner et ideelt-realt tilværelsesprincip, hvori det absolutte eller ideelle sættes som menneskeheden i dennes

⁹ H. Brøchner: *Benedict Spinoza. En Monographie*, 1857, *Bidrag til Opfattelsen af Philosophiens historiske Udvikling*, 1869, og *Philosophiens Historie i Grundrids*, 1-2, 1873-1874.

¹⁰ Se C.H. Koch: *Den danske idealisme 1800-1880*, 2004, s. 497-522.

samklang med og afhængighed af naturen, og det reale er den tilværelse, som hvert enkelt menneske må gennemleve. I dette princip forenes natur og ånd. Begrebsmæssigt, men ikke reelt, er der en forskel mellem tilværelsen og tilværelsens princip eller mellem det relative og det absolutte. Da det absolutte imidlertid er bestemmende for tilværelsen – heri ligger den idealisme, som karakteriserede Brøchners tænkning – kan det tillægges en transcendens i forhold til denne. Dette vil igen sige, at Brøchner kan hævde en transcendens inden for immanensen, og hermed er vejen åben for at indføre en religiøs dimension i hans i øvrigt humanistiske livsanskuelse.

At forholde sig til det absolutte er at deltage i menneskehedens stræben frem mod frihed, som består i, at naturen hverken er åndens overordnede eller dens underordnede, dvs. at mennesket hverken lader selviske eller sanselige tilskyndelser være enerådende eller lader det åndelige knægte det legemlige, som tilfældet er hos Kierkegaard. Frihed er således enheden af fornuft og vilje. Når mennesket forholder sig absolut til menneskehedens bestemmelse, forholder det sig absolut til det absolutte. Med skyldig henvisning til Kierkegaard bestemmer Brøchner dette forhold som et religiøst forhold, idet Kierkegaard netop havde karakteriseret det ikke-kristne religiøse forhold som “den absolute Retning [...] mod det absolute *τελος*”.¹¹ Som fornuftvæsen erkender mennesket det absolutte, som handlende vil individet det absolutte, og som religiøst væsen forholder det sig absolut, dvs. ubetinget og fuldt ud, til det absolutte. På denne baggrund, mente Brøchner, havde han vist det religiøse i dets enhed med det humane.

Kierkegaard var enten som inspirator eller som genstand for kritik med i hele Brøchners systematiske forfatterskab.

Den første henvisning til Kierkegaard findes i Brøchners konferensafhandling fra 1845.¹² Hegel havde antaget, at et folkeslags historie blev bestemt af ét og kun ét immanent princip, som med nødvendighed bestemmer de enkelte faser i dets udvikling, der igen er en del af menneskehedens samlede udvikling i retning af frihed. I forbindelse med sin kritik af denne opfattelse tilsluttede Brøchner sig Johannes Climacus’ argumentation i *Philosophiske Smuler* for, at det nødvendige

¹¹ SKS 7, s. 352.

¹² H. Brøchner: *Om det jødiske Folks Tilstand i den persiske Periode*, 1845. Se også Koch 2004, s. 501-507.

ikke kan blive til, men stedse må være til.¹³ Da historiske begivenheder opstår og forgår, kan de ikke være underkastet nødvendighedens lov, men må være frihedsytringer. Nødvendighed er en tankebestemmelse og ikke en værensbestemmelse.

Brøchner tager sit udgangspunkt for sin kritik af Hegels historiefilosofi i det spørgsmål, som Climacus stiller i *Philosophiske Smulers* "Mellemspil":

Sandheden af den hegelske Anskuelse beroer paa Bejaelsen af det Spørgsmaal: 'Er det Forbigangne mere nødvendigt end det Tilkommende?' Benægtes dette, da kan Historien ikke opfattes under en Categorie, dens Udvikling ikke som denne Tankebestemmelses Udvikling; thi enhver Udvikling i Tanken er nødvendig. Men kan det Nødvendige blive til? Er det ikke just det Nødvendiges Natur at være? Tilblivelse udelukker da Nødvendigheden (jfr. philosophiske Smuler, Pag. 104ff.).¹⁴

Feuerbachs *Grundsätze der Philosophie der Zukunft* fra 1843 var nok det værk af Feuerbach, som betød mest for Brøchner. I konferensafhandlingen citerede han i egen oversættelse stort set hele §31 fra dette værk, hvor Feuerbach i stadig polemik mod Hegel fremsætter sin opfattelse af væren som konkret, sanselig væren.¹⁵ Til sin oversættelse knytter Brøchner følgende note:

Det er interessant, med dette Angreb paa Hegel, der gaaer ud fra, at Væren i hans System ikke kommer til sin Betydning, og at Systemet derfor holder sig i Abstractioner, at sammenligne en anden Polemik, der i vor Literatur har udtalt sig i forskellige Skrifter. Forfatteren til 'Begrebet Angst' [sic!] angriber den hegelske Logiks postulerede Forudsætningsløshed, idet de vigtigste Begreber, som Negation, Overgang, Mediation ikke finde deres Plads i Systemet og altsaa forudsættes (S. 87, jfr. 'Frygt og Bæven.' S. 40 Anm.); og andensteds (S. 5) nægter han Bevægelsen i Logiken, fordi 'ingen Bevægelse kan *vorde* i Logiken; thi Logiken

¹³ SKS 4, s. 272ff.

¹⁴ Brøchner 1845, s. 5. Henvisningen er til "Mellemspil" i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, s. 272-286.

¹⁵ Brøchner 1845, s. 6-7. Ludwig Feuerbach: *Sämmtliche Werke*, 2, Leipzig 1846, s. 319-321.

er og alt det Logiske *er* kun.’ Her ville nu nødvendigviis deels opstaae de for den hegelske Logik ubesvarlige Spørgsmaal: ere der Categorier, som ligge udenfor Logiken, og i hvad Forhold staae de da til de logiske (er Bevægelse f. Ex. en logisk Categorier, og maa ikke Logiken logisk opfatte den som *hvilende?*); deels maa man spørge: maa ikke Logiken, naar den *virkelige* Bevægelse mangler, miste sin Concretion? og her mødes denne Polemik med den feuerbach’ske.¹⁶

Brøchners konferensafhandling kom ikke i handelen, og den eneste samtidige henvisning til den er en satirisk artikel i Meir Goldschmidts ugeblad *Corsaren*.¹⁷

Først 10 år efter konferensen skriver Brøchner igen om Kierkegaard. Anledningen var Kierkegaards død den 11. november 1855. Den 1. december bragte avisen *Fædrelandet* på forsiden en stor artikel under titlen “Om Søren Kierkegaards Virksomhed som religiøs Forfatter” underskrevet “-r.”¹⁸ I overensstemmelse med den forståelse af sit forfatterskab, som Kierkegaard selv havde fremlagt i *Om mit Forfatterskab* udgivet 1851, skriver Brøchner, at han her vil forsøge

dels at vise den indre Sammenhæng og Enhed i hele Rækken af hans [dvs. Kierkegaards] Skrifter, dels hvor nøie hans sidste Optræden hænger sammen med hans tidligere Virksomhed, hvor bestemt den var antydet i denne, og med hvor nødvendig en

¹⁶ Brøchner 1845, s. 7-8. Henvisningerne til det pseudonyme forfatterskab er henholdsvis til SKS 4, ss. 384-385 (*Begrebet Angest*), s. 137, noten (*Frygt og Bæven*) og ss. 320-21 (*Begrebet Angest*). Det anførte citat er hentet fra det sidstnævnte sted i *Begrebet Angest*.

¹⁷ *Corsaren*, no. 268, 7.11.1845, sp. 13-14. (*Corsaren* 1845. M.A. Goldschmidts årgange genudgivet ved Uffe Andreassen, 1979, s. 378).

¹⁸ *Fædrelandet*, 16de Aargang, Nr. 281, 1. december 1855, s. 1179-1180, J. Himmelstrup: *Søren Kierkegaard. International Bibliografi*, 1962, no. 2110. At Brøchner er forfatter til artiklen fremgår af Brøchners brev fra 2.12.1855 til C.K.F. Molbech, hvori han også gør rede for artiklens fremkomst, se *Hans Brøchner og Christian K.F. Molbech. En Brevvexling (1845-1875)*, udg. af H. Høffding, 1902, s. 173-174. I et senere brev (17.2.1856) gav Brøchner Molbech en kortfattet oversigt over Kierkegaards liv, tankeverden og økonomiske forhold, se sst. s. 186-189. Brøchner har ikke vedkendt sig forfatterskabet til artiklen i T.H. Erslew: *Supplement til “Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande” indtil Udgangen af Aaret 1853*, 1, 1858, s. 266-267, som bygger på oplysninger fra ham selv.

Consequens den under de bestemte Forhold maatte fremgaae deraf.¹⁹

Brøchner inddeler forfatterskabet i to grupper; den første gruppe, som omfatter forfatterskabet frem til og med *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* fra 1846, der betragtes som Kierkegaards hovedværk, "stræber hen imod det Christelige", den anden "fremstiller det saaledes naaede Christelige".²⁰ Til den første gruppe hører også de opbyggelige taler fra 1843 og 1844, "der med bestandigt Sigte paa Religionens Kategori: '*den Enkelte*' nærmede sig mere og mere hen imod det Christeligt-Religieuse, uden dog at ville naae dette, idet de afsluttede i det Humoristiske."²¹ Brøchners omtale og inddeling af forfatterskabet viser, at han ikke skelnede mellem det pseudonyme forfatterskab og det, Kierkegaard udgav under eget navn.

Brøchners kortfattede redegørelse for hele det kierkegaardske forfatterskab og sammenhængen i det er langt den lodigste og mest indsigtfulde før Georg Brandes og Harald Høffdings monografier.²²

Kort tid efter at mindeartiklen var bragt i *Fædrelandet*, optrådte Brøchner ligefrem som forsvarer for den kierkegaardske sag. I en række pjecer var Kierkegaard blevet kritiseret for med sandhedvidnestriden og med sit angreb på den danske folkekirke at have skadet kristendommens sag i Danmark.²³ Under mærket "-r." anmeldte Brøchner de to første pjecer²⁴ og stillede her det spørgsmål, om ikke såvel blandt de mange, der uden betænkelighed havde accepteret det bestående, som blandt dem, der "kun vare verdsligt bekymrede, findes Nogle, som ved Dr. K. ere blevne vakte til alvorligere Prøvelse, til Bekymring ogsaa for Sjælens Anliggender."²⁵ Senere på året harcelerede Brøchner i en anmeldelse af J.C.M. Ørums lille pjece om sandhedsvideustriden over et par samtidige teologer (Hans Friedrich Helveg og Hans Peter Kofoed-Hansen), som nok accepterede en del af Kierkegaards kritik af det bestående, men som for deres eget vedkommende ikke drog den fulde konsekvens af denne kritik. "Men",

¹⁹ *Fædrelandet*, 16de Aargang, Nr. 281, 1. december 1855, s. 1179, spalte 1.

²⁰ Sst., spalte 1.

²¹ Sst., spalte 3.

²² G. Brandes: *Søren Kierkegaard. En kritisk Fremstilling i Grundrids*, 1877 og H. Høffding: *Søren Kierkegaard som Filosof*, 1892.

²³ A.D. Andresen: *Dr. Søren Kierkegaards falske Paastande*, 1-3, 1855-1856.

²⁴ *Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark*, 7, 1856, s. 249-251.

²⁵ Op.cit., s. 250.

afsluttede Brøchner, "naar i een Forstand den gamle Græker havde Ret, der sagde: det Halve er mere end det Hele, saa har vel her den Ret, der siger: det Halve er mindre end Intet."²⁶

I 1865 brød den anden strid om tro og viden ud. Hvor den første strid, der udspillede sig 1849-1850, var udløst af Hans Lassen Martensens dogmatik, der udkom i 1849, og angik muligheden for en videnskabelig teologi,²⁷ blev den anden udløst af Ramus Nielsens forsøg på at hegne troen på en sådan måde, at tro og viden aldrig kunne komme i indbyrdes konflikt og derfor kunne forenes i én og samme bevidsthed.²⁸ Først i 1869 ebbede striden ud og efterlod Rasmus Nielsen hårdt såret på valpladsen.

Brøchner udgav i 1868 et af de vigtigste og langt det mest omfattende bidrag til striden.²⁹ Til dette lægger sig hans systematiske hovedværk, som udkom året efter.³⁰ Nogle år efter udgav han en serie artikler, som i kort begreb angav hovedpunkter i hans syn på forholdet mellem det religiøse og det humane.³¹ Generelt var Brøchners faglige prosa tung, tør og omstændelig, men i artiklerne udtrykker han sig med en lethed, der gør dem til den bedste introduktion til hans tankeverden.

Udover en udførlig kritik af Rasmus Nielsens syn på forholdet mellem tro og viden, herunder også af det, der er fælles for Nielsen og Kierkegaard, indeholdt Brøchners bidrag til striden også en kritik af, hvad han kaldte Kierkegaards "Theorie" om sontringen i religionens interesse mellem religion og filosofi.³² Den omtalte teori er den opfattelse af forholdet mellem subjektiviteten og objektiviteten, som pseudonymet Johannes Climacus havde fremlagt i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*.

Om Kierkegaards "Løsningsforslag" i forbindelse med problemet om forholdet mellem tro og viden hedder det indledningsvis, at det

²⁶ *Fædrelandet* 1856, Nr. 298, 20. december, s. 298-299. "Den gamle græker" er Hesiod, se hans *Værker og Dage*, vers 40.

²⁷ Se Koch 2004, s. 361-378.

²⁸ Sst., s. 435-461.

²⁹ H. Brøchner: *Problemet om Tro og Viden. En historisk-kritisk Afhandling*, 1868.

³⁰ H. Brøchner: *Om det Religiøse i dets Enhed med det Humane. Et positivt Supplement til 'Problemet om Tro og Viden'*, 1869. Se Koch 2004, s. 455-461 og s. 515-522.

³¹ Constans [H. Brøchner]: "Det Kristelige og det Humane som Modsætninger i vor Tids Bevidsthed" I-III, *Nyt dansk Maanedsskrift*, 2, 1871, s. 289-299, s. 433-456, s. 492-510.

³² Se fx Brøchner 1868, s. 215.

vil blive vist, at det "rokke al Erkjendelses Vished og at [det] lader det Ethiske forsvinde i et abstract og virkelighedsløst Religiøst."³³

Brøchner kritiserer Kierkegaards "Theorie" på tre punkter: (1) Kierkegaards opfattelse af begrebet om det evige. Denne opfattelse har som konsekvens: (2a) en bestemmelse af begrænsningen af viden ved paradokset, og (2b) en bestemmelse af det etiske i forhold til det religiøse og især til det kristelige.³⁴

(1) Hvor ideen eller det evige hos Hegel i en vis forstand "ligger bagved", idet den konkrete virkelighed må forstås ud fra ideen, som er det, der sikrer tilværelsens kontinuitet, ligger evigheden ifølge Kierkegaard foran ved at være det mål, som den kristne stræber efter. Dette evige får først væren, når den eksisterendes vorden er ophævet. Det reale skal forsvinde, før det evige kommer til syne, og i forhold til dette er det reale ifølge Kierkegaard noget forstyrrende og bedragerisk. Spørgsmålet er derfor: Hvordan kan den eksisterende, som jo er i stadig vorden, komme i forhold til det evige, som ikke fremtræder konkret for ham og derfor forbliver abstrakt og aldrig fremtræder med bestemthed? Brøchner taler om, at den kierkegaardske evighed derfor er den spekulative filosofis abstrakte evighed. Religiøsiteten bliver således "abstract og virkelighedsløs".

(2a) Ifølge Kierkegaard skal forstanden så at sige værne om paradokset. I forhold til kristendommen tror den kristne "mod Forstand og bruger ogsaa her Forstanden – for at passe paa, at han troer mod Forstanden."³⁵ Men, skriver Brøchner, "*Paradoxet er Underet i Tankens Verden*, og ligesom Underet i Naturens Verden ophæver Naturens og Naturlovens Begreb, saaledes maa Underet i Tankens Verden omstyrte Tankens Love, og lade al Videns Vished opløse sig i Tvivlen."³⁶ Det krav, der stilles, strider derfor mod menneskets væsensbestemmelse, som ifølge Brøchner er bevidsthed eller tænkning, og "denne Opgave for Aanden: at bortkaste hvad der hører dens Væsen til, indeslutter en Selvmodsigelse og bringer en uforsonlig Splid ind i Bevidstheden."³⁷

³³ Sst. s. 6.

³⁴ Sst. s. 216-224.

³⁵ SKS 7, s. 516.

³⁶ Brøchner 1868, s. 220.

³⁷ Sst. s. 220.

(2b) Af læren om, at mennesket skal forholde sig absolut til det absolutte $\tau\epsilon\lambda\omicron\varsigma$, følger, mener Brøchner, at kristendom og etik udelukker hinanden:

Naar Christendommens Fordring til Mennesket, i Overensstemmelse med Opfattelsen af det abstracte Modsætningsforhold mellem Christendommen og Verden, bestemmes som Fordringen til at afdøe, til at hade sit naturlige Liv, saa indeslutter denne Fordring Umuligheden af, at faae et ethisk Indhold til at bestaae sammen med det Christelige. Den naturlige Tilværelses Indhold forsvinder som et Intet i den absolute Modsætning til den evige Sandhed, og med den forsvinder Betingelsen for det Ethiskes Concretion, og det vil sige: for dets Virkelighed. Denne Consequents er dragen i Kierkegaards Polemik mod Ægteskabet (i 'Øieblikket') og det i Afsl. Efterskrift (S. 347) Antydede kan ikke føre til et andet Resultat. Der maa blive den samme Umulighed i at lade det Ethiske beholde sin Plads trods hiin Fordring, som at lade Forstanden beholde en Betydning trods Paradoxet.³⁸

Disse indvendinger imod Kierkegaard stammer fra en forelæsningsrække over den nyere filosofis forhold til kristendommen, som Brøchner holdt i efterårs- og forårssemesteret 1858-1859. Rækken blev afsluttet med ni forelæsninger over Kierkegaard og to forelæsninger, hvor Brøchner i den ene rekapitulerer og i den anden anfører det resultat, som er opnået.

I indledningen til *Problemet om Tro og Viden* skriver Brøchner, at bogen bygger på en forelæsningsrække over forholdet mellem tro og viden, mellem religion, filosofi og etik, som han havde holdt i efterårssemesteret 1867.³⁹ Manuskriptet til disse forelæsninger findes ikke mere, formentlig er det, eller dele af det, blevet brugt som trykmanuskript. Da der på en lang række punkter er en nøje overensstemmelse mellem de passager i bogen, som rummer kritikken af Kierkegaard, og passager i det udførlige forelæsningsmanuskript, som Brøchner udarbejdede i 1858-1859, må forelæsningsrækken fra 1867 også for

³⁸ Sst. s. 223. Henvisningen til *Øieblikket* er formentlig til nr. 7, afsnittet "Vielsen" i artiklen "Confirmationen og Vielsen; christeligt Comedie-Spil eller det som værre er." Henvisningen til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* gælder SKS 7, s. 412.

³⁹ Sst. s. 1.

disse deles vedkommende have bygget på det tidligere forelæsningsmanuskript.⁴⁰

Manuskriptet til forelæsningsrækken 1858-1859 består af 78 læg, som i de fleste tilfælde hver består af to foldede ark (dvs. otte sider), i enkelte tilfælde af tre. Dertil kommer et antal løse blade med resuméer. Hvert af et lægs sider er beskrevet på begge sider, således at et læg normalt rummer otte tekstsider. Hver side i lægget er opdelt i to spalter. I venstre spalte er den fortløbende tekst, i højre er tilføjelser, henvisninger og bemærkninger. I nogle af læggene er der talrige tilføjelser i højre spalte. Det gælder i særdeles høj grad for de læg, der rummer forelæsningerne om Feuerbach, i mindre grad forelæsningerne om Kierkegaard.

Det er bemærkelsesværdigt, at der allerede tre år efter Kierkegaards død, og ni år efter at Martensen i sin dogmatik med sigte på Kierkegaard havde talt om "de, som ikke føle Drift til sammenhængende Tænkning, men kunne tilfredsstille sig selv ved at tænke i Strøtanker og Aphorismer, Indfald og Glimt [...]",⁴¹ er blevet holdt en stor og lødig forelæsningsrække om Kierkegaard. På baggrund af den opsigt og det røre, som Kierkegaards kamp mod "Christenheden" havde vakt, og den modstand, som han var blevet mødt med af det universitetspolitiske magtfulde teologiske fakultet på Københavns Universitet, var Brøchner sig bevidst, at han havde draget nytte af den akademiske frihed. Han siger da også i sin afsluttende forelæsning:

Hvad jeg har villet, er Bevidsthed, Redelighed, Klarhed. Mod Illusioner og Forvirrethed har jeg kæmpet, jeg har stræbt for Tanken at sondre, hvad der ubevidst eller forsætligt sammenblendedes, og i denne Sammenblanding forvanskedes. Jeg har, forat kunne gjøre dette, brugt Videnskabens Frihed, af hvilken denne Høiskole er i Besiddelse maaske i høiere Grad end nogen anden Høiskole i Europa i dette Øieblik; jeg har ladet Tanken komme tilorde, og fremstillet Angrebene på det Bestaaende med samme Udførlighed og Skarphed som Forsvaret. Men idet jeg i fuldt

⁴⁰ Manuskriptet til forelæsningsrækken 1858-1859 findes i Brøchner-arkivet på Det kongelige Bibliotek, kat.sign. Add. 414i, 4°. Se fortegnelsen i appendikset over arkivets indhold. Ved den første forelæsning i efterårshalvåret 1858 skrev 14 personer sig på tilhørerlisten og 18 ved den sidste. De tilsvarende tal i forårssemestret 1859 var 22 og 17. Se: *Meddelelser angaaende Kjøbenhavns Universitet [...] for Aarene 1857-1863*, 1865, s. 206 og s. 210.

⁴¹ H.L. Martensen: *Den christelige Dogmatik*, 1849, s. III.

Maal har gjort Brug af denne Frihed, har jeg været mig den Forpligtelse bevidst, som den paalagde mig.⁴²

Flere gange i løbet af forelæsningsrækken understregede Brøchner sammenhængen i Kierkegaards forfatterskab som et resultat af en bevidst plan: "Efterat have afsluttet sine Universitetsstudier begyndte han [dvs. Kierkegaard] umiddelbart sin *Forfattervirksomhed*, en Forfattervirksomhed anlagt efter en omfattende Plan, med een skarpt udpræget Tanke for Øie [...]."⁴³ Og kort efter fremhæves dette yderligere:

Det er allerede i det Foregaaende berørt, hvorledes een Tanke, een Opgave *bærer* hele K[ierkegaard]s Forfattervirksomhed. Gjennem hele Rækken af hans talrige Skrifter gaaer een dialektisk anlagt og kunstnerisk udført Plan, hvis enkelte Momenter de enkelte Skrifter realiserer, og det saaledes, at det sidste Maal ligefra Begyndelsen af har staaet ham bestemt for Øie, og at intet enkelt Skrift er kommet for Lyset, før allerede det næste i Rækken var fuldendt. Det Maal, hvorefter hele Forfattervirksomheden sigtede, var *det Christelige*; ogsaa hvor de andre Livsanskuelser bragtes frem, hvor Scenen var en anden Existentssphære, stræbtes der skjult hen derimod, og *derfor er Forfatterskabet totalt betragtet, religiøst fra Først til Sidst*, og K[ierkegaard] har Ret naar han siger, at til dette Forfatterskab svarer som Ophav *En, der qua Forfatter kun har villet Et*. Dette Ene er altsaa *det Religiøse*, og bestemte det *Christeligt-Religiøse*, og dette ikke som Gjenstand for Theorie, men som *Opgave for Existents*.⁴⁴

Det var Brøchners mål at vise, at der var en streng sammenhæng i hele Kierkegaards virksomhed som religiøs forfatter, og derfor at vise:

⁴² Add. 414i, 4°, læg 78, s. 2. Fremtidige henvisninger til den anførte forelæsningsrække vil ske ved angivelse af læg- og sidenummer. Mine tilføjelser i det citerede er angivet med kantede parenteser, og Brøchners understregninger er markerede ved anvendelse af kursiv. Forelæsningerne over Kierkegaard strækker sig fra 65.1 til 76.4.

⁴³ 65.8.

⁴⁴ 66.1-66.2. Cfr. S. Kierkegaard: *Om min Forfatter-Virksomhed*, Søren Kierkegaards Samlede Værker udg. af A.B. Drachmann, J.L. Heiberg og H.O. Lange, 2. udg. (forkortet SV2), 13, 1930, s. 529, hvorfra citatet stammer. Dog taler Kierkegaard om "En, der qua Forfatter 'kun har villet Eet'."

hvor uberettiget altsaa den speculative Dogmatiks haanlige Forkasten af en 'fragmentarisk, usystematisk Tænkning' var – uberegtiget i endnu høiere Grad fordi den kom fra en Side, hvor der viste sig en fuldstændig Mangel paa Tankens Klarhed og Skarphed, en næsten comisk Forvirrethed; – og tillige, *hvormange Problemer, der er stillede frem*, hvormange nye *Kategorier*, der ere dragne for Lyset, hvormange *Begreber*, der ere skarpere og dybere bestemte, hvor overskueligt *Existentssphærerne* ere ordnede efter deres indre Forhold, med hvor skarp en *Dialektik* der er værnet om *Existentens* Krav, om det Ethiskes og det Religiøses uafviselige Krav til Individet i Existenten.⁴⁵

Brøchners forelæsninger om Kierkegaard er således en tilbagevisning af Martensens ovenfor citerede karakteristik i *Den christelige Dogmatik* af det kierkegaardske forfatterskab. Forud for forelæsningerne om Feuerbach havde Brøchner over fem forelæsninger nedgjort den spekulative teologi i skikkelse af Martensens dogmatik.⁴⁶

Skønt Brøchner således – og med rette – så Kierkegaard som en modpol til Martensen og den spekulative teologi, opfattede han ham alligevel – lidt overraskende – som en spekulativ tænker; overraskende, ikke mindst fordi han også taler om Kierkegaards polemik imod "Speculationens Forflygtigelse af Existents."⁴⁷ Om Kierkegaards filosofiske studier hedder det nemlig: "*Hegels Philosophie*, dengang det herskende System, blev gjort til Gjenstand for et anstrengt og lidenskabeligt Studium, og fra det bevarede han, trods al Afvigelse fra det, den idealistiske Opfattelse, den strenge Dialektik, og Fastholdelsen af *Speculationen* som den sande Philosophie."⁴⁸ Ord som "spekulativ" og "spekulation" brugte Kierkegaard ofte i stærkt nedsættende betydning,⁴⁹ hvilket ikke var tilfældet for Brøchners vedkommende. Ordene var blandt tidens filosofiske modeord, og både Kierkegaard og Brøchner opfattede dem som almindeligt kendte fagtermini, der ikke krævede nøjere bestemmelse.

Det hegelske begreb om spekulation går tilbage til Hegels differensskrift fra 1801, hvor spekulationens opgave bestemmes som den

⁴⁵ 74.2-74.3. Det anførte citat synes ikke at stamme fra Martensen.

⁴⁶ 51.3-54.8.

⁴⁷ 75.3.

⁴⁸ 65.6.

⁴⁹ Se fx SKS 7, s. 329-330.

at ophæve adskillelsen mellem subjekt og objekt. Spekulationens genstand bliver således det absolutte.⁵⁰ Når Brøchner sagde, at Kierkegaard fastholdt "*Speculationen* som den sande Philosophie", skyldtes det formentlig, at bevidsthedens fastholden af det absolutte, dvs. i Kierkegaards terminologi af det absolutte *τελος*, af denne bestemmes som en opgave, der påhviler den eksisterende i hans interesse for sin evige salighed.

I modsætning til artiklen om Kierkegaard fra 1855, hvor forfatter-skabet var opdelt i to grupper, opdelte Brøchner det i forelæsnings-rækken i tre. Den første gruppe omfatter konferensafhandlingen og de pseudonyme skrifter frem til og med *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*. I den fremstilles "i Existents de forskellige Livsstadier, som K[ierkegaard] sætter forud for det Christelige, og bringer dette sidste frem i Experimentets Form. [...] Denne Gruppe kan betegnes som den *propædeutiske*; deres Charakter er *maieutisk-dialektisk*."⁵¹ Den anden gruppe omfatter de opbyggelige taler, der kan betegnes som religiøse meddelelser, og hvis karakter er "*at være opbyggelige ved Idealet som Fordring*."⁵² Endelig er der "*christelig-polemiske Skrifter*" omfattende *Sygdommen til Døden*, *Indøvelse i Christendom* og artiklerne i *Fædrelandet* fra 1854 og *Øieblikket* fra 1855. Denne gruppe kaldes den "*polemisk-reformatoriske Gruppe*".⁵³

Som senere i bogen om tro og viden fremførte Brøchner i forelæsningerne en kritik af, hvad han også her har kaldt Kierkegaards "Theorie", nemlig den opfattelse, som pseudonymerne havde fremført i forbindelse med forholdet mellem subjektivitet og objektivitet, mellem religion og filosofi, eller mellem det kristne og det humane. Dog foretrækker han her at tale om vanskeligheder eller tvivl, en tvivl "der ikke skulle nedbryde, men kun opklare [...]; jeg fremsætter dem med Varsomhed ligeoverfor en Tænker, hvem jeg beundrer, med Beskedenhed ligeoverfor en Mand, der har været mig kjær som Faa."⁵⁴ Derefter følger mere udførligt og lidt anderledes disponeret den kritik, der senere blev fremført i bogen om tro og viden. Jeg skal derfor ikke her redegøre i detaljer for den kritik, der fremføres

⁵⁰ G.W.F. Hegel: *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie*, – i *Werke in zwanzig Bänden*, udg. af E. Moldenhauer og K.M. Michel, 2, 1970, fx s. 10-11, s. 19 og s. 69.

⁵¹ 66.4.

⁵² 66.5.

⁵³ 66.5.

⁵⁴ 74.7.

i forelæsningerne, men nøjes med at fremdrage en grundantagelse hos Kierkegaard, som ifølge Brøchner har gjort kritikken mulig.

Kierkegaards polemik mod filosofien bygger på en “philosophisk Forudsætning”, nemlig

Opfattelsen af den speculative Philosophie som Philosophiens høieste Form, og af den Hegelske som Speculationens consequentiske Gjennemførelse. Mod Speculationens Forflygtigelse af Existents er Polemiken rettet, der hævdes Existentsen [sic!]; men idet Tankens Forhold til Existents bestemmes, bliver Udgangspunktet Speculationens Opfattelse af det Evige, selve Bestemmelsen af Mennesket som Synthese af det Timelige og det Evige skinner der igjennem, og Opfattelsen af Virkeligheden bliver den idealistiske; det forudsættes overalt, at det Sandselige er det Bedrageriske, den sandselige Verden er Illusion, den sandselige Virkelighed sees overalt som et Sekundært, en uforklarlig Tilføjning til det Evige. Af denne Forudsætning følger, naar Endelighedens Bestemmelse accentueres i Mods[ætning] til Speculationen (og hertil giver Speculationen selv Berettigelsen), at Evigheden – der dog altid maa være tilstede forat give Continuerlighed – for den Existerende bestemmer sig som et Tilkommende, der altid kun gribes i Uvisheden og i Abstractionens Form, og derfor kun i Lidenskabens faaer momentviis Concretion, og at Individets egen ethiske Virkelighed (der atter opfattes som et Indre) bliver tilbage som den eneste Virkelighed for Individet foruden Troesgjenstandens paradoxe Virkelighed. I disse Consequentser ligge de Vanskeligheder: at det Evige faaer momentan Existents og Vorden, uden dog at bestemmes for Tanken ved denne Vorden. Denne Evighed bliver den speculative Philosophies abstracte Evighed, kun saaledes, at den først faaer Værens Realitet naar Vorden er hævet. Men det, at Vorden skal hæves, sætter Vorden som et Forbigaaende, der ikke skal være, hiin Evighed som det egentlige Sande – for de i Evighedens ene sande Existents værende Væsener.⁵⁵

Med et andet filosofisk udgangspunkt, nemlig Brøchners kombination af idealisme og den feuerbachske sensualisme, ville sagen have forholdt sig anderledes.

⁵⁵ 75.3-75.4.

Hele Brøchners fremstilling af Kierkegaards "Theorie" og understregningen af, hvad han mener er Kierkegaards filosofiske forudsætning, viser to ting, nemlig for det første, at han helt ser bort fra Kierkegaards anmodning i "En første og sidste Forklaring" fra *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* om ikke at blive slået i hartkorn med pseudonymerne.⁵⁶ På dette punkt er han i overensstemmelse med størsteparten af den senere Kierkegaard-forskning. For det andet – hvilket hænger sammen med det første – opfattede Brøchner ikke det pseudonyme forfatterskab, der for ham udgjorde den "propædeutiske" gruppe af værker, som gennemført polemiske. De forudsætninger, som Kierkegaards pseudonymer havde fælles med hegelianismen – især i den danske version – indgik som præmisser i et *argumentum ex concessis* imod hegelianismen, hvilket indebærer, at den argumenterende ikke hævder dem forpligtende, og at de derfor ikke kan tillægges ham.

I universitetsåret 1860-1861 afholdt Brøchner som nyudnævnt titulær professor i filosofi sine første propædeutiske forelæsninger. Her omtaler han også filosofiens forhold til "det Sædelige, Æstetiken og det Religiøse" i forbindelse med en redegørelse for "Filosofiens Forhold til det aandelige Liv overhovedet". Efter at have fremstillet den kierkegaardske opfattelse af forholdet mellem filosofi og det religiøse skulle han have fortsat:

Vi skulle nu se, hvilke *Vanskeligheder* denne Anskuelse medfører. Tro og Tanke bestaae altsaa ved Siden af hinanden paa den Betingelse, at Tankens Sfære begrændses og underordnes Troens. Men dette Subjektivitetens Forhold, der er Troens, er som et Aandens Forhold et Bevidsthedsforhold; men Alt, hvad der er for Bevidstheden, maa ogsaa træde frem og gøres klart for Bevidstheden, og det sker gennem Sproget; men Sproget er Tankeudtryk, og saa maa der komme en Strid ind mellem Troens og Videns Tankebestemmelser, der skulle forenes i den samme Bevidsthed; vi sætte nemlig Paradokset, og det er udtrykt i en Troessætnings Form, og denne Troessætning sættes som Sandhed; men denne Sandhed, der er utilgængelig for Tanken, er et uopløst Punkt i Bevidsthedens Midte, der forstyrrer min Videns Organisme [...] Paradoksets Tankeudtryk lader sig ikke isolere, det maa virke tilbage paa den øvrige Bevidsthed, og saa forsvin-

⁵⁶ SKS 7, s. 571.

der for os Forskellen mellem Sandhed og Usandhed; [...]. Paradokset er Underet i Tankens Verden; men som Underet i Naturens Verden omstyrkede hele Naturens Grundlag og alle dens Love, saaledes maa Underet i Tankens Verden omstyrte Tankens Love; [...].⁵⁷

Tankegangen er her den samme som i forelæsningerne fra foråret 1859 og i bogen om tro og viden. Nyt er det, at Brøchner her – muligvis inspireret af Hegels bestemmelse af sprogets rolle for erkendelsen i *Phänomenologie des Geistes*⁵⁸ – inddrager sproget, hvilket han hverken havde gjort i forelæsningerne eller i bogen om tro og viden. Det synes også at være første gang, han har anvendt udtrykket: “Paradokset er Underet i Tankens Verden.”

Der er ingen tvivl om, at Brøchner var blandt de første eller måske den første af Kierkegaards samtidige, der havde en samlet og samlende forståelse af hele det kierkegaardske forfatterskab. Han var langt fra enig med Kierkegaard og måtte ud fra sit filosofiske ståsted standse ved de nævnte vanskeligheder. Han kunne, som han sagde i forelæsningerne fra 1858-1859, ikke gøre samme bevægelse over i det kristelige som Kierkegaard: “[D]er findes i K[ierkegaard]’s Theorie eet Punkt, der bærer Modsigelserne og Vanskelighederne, idetmindste de væsentlige, men forat naae til dette Punkt, fordres der en Bevægelse, jeg ikke kan gjøre.”⁵⁹ Derfor opgøret, som ikke kun var én akademikers opgør med en anden, men et livsanliggende og en eksistentiel nødvendighed for Brøchner.

Lad mig afslutte med et citat fra forelæsningerne, hvor Brøchners kærlighed til og hengivenhed for personen Søren Kierkegaard på betagende vis kommer til orde. Efter kort at have skildret Kierkegaards litterære virksomhed fortsætter Brøchner:

Saadant er det Billede af ham, hans Virksomhed giver. Men de, der have kjendt ham medens han levede, kiende et rigere og fyldigere Billede, og for dem være det mig tilladt endnu at fremkalde

⁵⁷ Citatet stammer fra et studenterreferat, som er i forfatterens eje, nedskrevet af senere cand.jur. Maximilian Bruhn efter Brøchners diktat, synes det, idet en række formuleringer i referatet kan genfindes i Brøchners værker.

⁵⁸ Cfr. G.W.F. Hegel: *Phänomenologie des Geistes* i *Werke*, udg. af E. Moldenhauer og K.M. Michel, 3, 1970, s. 82-92.

⁵⁹ 74.7.

Mindet om hans Personlighed, at minde om hans Tankes klare Fylde, om hans Følelsers rige Inderlighed, om hans Villies ubøielige Energi; – at minde om ham i Spøgen, der paa hans Læber altid gjennemsigtig lod Alvoren skinne frem; minde om ham i Alvoren naar et kjærligt Ord af ham oplivede, et forsonende Ord beroligede, et løsende Ord veiledede; – minde om ham i hans Ungdom da han kjæk og stridslysten, med Vittighedens og Dialektikens aldrig svigtende hvasse Vaaben kæmpede for Poesiens Idealer mod Prosaen og Middelmaadigheden; minde om ham som ældre da han, med det høieste Maal for Øie i Guddommens Tjeneste arbeidede med en Vilies Staalkraft, der kun vilde Et; minde om ham endelig i det sidste Aars alvorlige Kampe, da hans ‘Ønske var Døden, hans Længsel Graven, hans Begjæring, at dette Ønske og denne Længsel snart maatte opfyldes’; minde om hvorledes han i Kampens Lidelse bevarede den kjærlige Deltagelse for Andre, selv for Livets mindste Forhold, bevarede Mildheden, Venligheden, endog Spøgen, bevarede Sindets Ligelighed og Tankens Klarhed; bevarede fremfor Alt den Fred og Hvile i Troen, der ikke svigtede ham selv under Dødsleiets Lidelser. Saadan staaer hans Billed for os, i skjøn Overensstemmelse med det ædle Billed som de, der kun kjendte ham af hans Skrifter, modtage af disse.⁶⁰

Smukkere mindeord om den afdøde er aldrig blevet udtalt.

⁶⁰ 66.7. Det let modificerede citat fra Kierkegaard stammer fra et følgeblad dateret 11.4.1855 til *Dette skal siges; saa være det da sagt*, SV2, bd. 14, 1931, s. 91. Brøchner har erstattet “mit” med “hans”.

APPENDIKS

Fortegnelse over indholdet i Det kongelige Biblioteks Brøchner-arkiv.

Add. 414, a-b, 4°.

- a. Orienterende Overblik over Hovedepocherne i Philosophiens Historie (Forelæsninger i Efteraarshalvaaret 1859.)
- b. [Propædeutiske forelæsninger fra forskellige år.]

Add. 414, c-e, 4°.

- c¹. Om Forholdet mellem det humane og det Religiøse (Forelæsninger holdt i Efteraarshalvaaret 1870.)
- c². Forelæsninger over Forholdet mellem den rationel-religiøse Ethik og den theologiske. (Efteraarshalvaaret 1871.)
[Der er kun tale om korte redegørelser beregnet som udgangspunkter for forelæsningerne. Forelæsningsrækken synes at være et opgør med Martensens etik.]
- d. Forelæsninger over de væsentlige Differentpunkter mellem Philosophien og Theologien. (Efteraarshalvaaret 1875.) [Også her er der kun tale om kortfattede udgangspunkter for forelæsningerne.]
- e. Forelæsninger over Psychologien. (Universitetsaaret 1861-1862.)
[Udførligt forelæsningsmanuskript.]

Add. 414, g-h, 4°.

- g-h. Forelæsninger over filosofisk Propædeutik (1864-65) og 1866-67.

Add. 414, h-i, 4°.

- h. Forelæsninger over filosofisk Propædeutik. (Universitetsaaret 1866-1867.)
- i. Forelæsninger over den nyere Philosophies Forhold til Christendommen. (Efteraarshalvaaret 1858, Efteraarshalvaaret 1859.)

Add. 415, a-d, 4°.

- a. Forelæsninger over den græske Philosophies Historie.
- b_{I-II}. Forelæsninger over den nyere Philosophies Historie. (1853 og 1857).

Optegnelser til den Kantske Philosophies Historie.

- c. Forelæsninger over Philosophiens Historie fra Kant til vor Tid.
- d. [Dagbøger m.v.]

SUMMARY

CARL HENRIK KOCH: Hans Brøchner's lectures on Kierkegaard

Philosopher Hans Brøchner (1820-1875) was a distant relative of Søren Kierkegaard (1813-1855) and was the person among his contemporaries who wrote what were probably the most well-known and comprehensive memoirs about him. Although their views of Christianity and philosophy were diametrically opposed, the younger author studied the older author's works and was the first to present an overall exposition of Kierkegaard's opus. Brøchner was appointed extraordinary lecturer in philosophy in 1857 and, as early as 1858-59, held the first lectures on Kierkegaard at the University of Copenhagen in which he faithfully and respectfully, but also critically, reviewed Kierkegaard's works. He repeated this criticism in his contribution to the battle on faith and knowledge in the mid 1860s.